

СТРУКТУРНІ ТИПИ АНТРОПОНІМІВ У ДОКУМЕНТАХ ПАВЛА ПОЛУБОТКА

Медвідь Н. С.

Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова

У статті досліджено структурні типи антропонімів у пам'ятках ділової писемності першої чверті XVIII ст., виокремлено антропонімні формули ідентифікації осіб у документах Павла Полуботка.

Ключові слова: історична антропоніміка, антропонім, антропонімна формула, документи Павла Полуботка.

Медведь Н. С. Структурные типы антропонимов в документах Павла Полуботка. В статье исследованы структурные типы антропонимов в памятниках деловой письменности первой четверти XVIII века, выделены антропонимические формулы идентификации лиц в документах Павла Полуботка.

Ключевые слова: историческая антропонимика, антропоним, антропонимическая формула, документы Павла Полуботка.

Medvid N. S. Structural types of anthroponyms in Pavlo Polubotka's documents. The article has analyzed the structural types of anthroponyms in the memos of business writing of the first quarter of the XVIII centuries. The anthroponymic formulas for identifying individuals in the documents of Pavlo Polubotka are outlined. The documents of Pavlo Polubotka, which he issued with the general officer, are a reflection of the contemporary state of the literary language. The study of their proper personal names is dictated by the cultural and historical importance of this period and significant changes in anthroponymy. Universals, orders, instructions of the ordering hetman reproduce the personal names in the unity of various means of identification. Following the component principle of classifying anthroponyms, proper names are divided into their own anthroponymic and anthroponymic-appellative names. The great variety of naming on the designation of one person in business documents is confirmed by the fact of transferring to spoken-language paper, where various methods and means of identification of a person functioned. The appearance and distribution in the texts of documents of two or more vocabulary names can be explained by the efforts of the person not only of the class, but also of anthroponymally-identifying approach or equating himself to the people of the state, which at that time included part of the Ukrainian lands. The female anthroponymic on during its development was much poorer than men, both quantitatively and variantly. A small number of women's names in the documents due to the fact that the situation of women was unequal, dependent, because of which she as a legal entity was identified in frequently.

Key words: historical anthroponymy, anthroponym, anthroponymic formula, documents by Pavlo Polubotka.

Постановка проблеми в загальному вигляді та обґрунтування її актуальності. Постаті Павла Полуботка, його діяльності присвятили праці історики, політологи, культурологи. Відчутною лакуною залишається лінгвістичне опрацювання ділової документації Павла Полуботка, яка є відображенням тогочасного стану літературної мови.

У першій чверті XVIII ст. не було єдиного кодифікованого способу ідентифікації людини, тому в ділових текстах використовували різноманітні мовні засоби. Вивчення власних особових назв документації Павла Полуботка продиктовано культурно-історичною важливістю цього періоду та суттєвими змінами в антропонімії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Українська антропоніміка має вагомий здобутки в опрацюванні системи давніх власних особових назв української мови. Вивченню антропонімів в історико-лінгвістичному, етимологічному аспектах присвячені наукові розвідки П. Чучки, М. Худаша, Р. Осташа, Р. Керсти, В. Горобця,

Я. Дзира, В. Німчука, О. Неділько, В. Денисюка та ін.

Інтерес до способів іменування особи у давніх писемних пам'ятках зумовив появу робіт з історичної антропонімії деяких регіонів України. Зокрема, давню українську антропонімію північної частини Лівобережної України II половини XVII – I половини XVIII ст. проаналізувала О. Неділько, Житомирщини XVI – XVII ст. – Л. Ящук, Полтавщини XVII ст. опрацював І. Сухомлин, Закарпаття – П. Чучка. Протягом останніх десятиліть активізувалися регіональні дослідження української антропонімії та лексикографічне опрацювання антропонімів.

Згадані дослідження містять цінну інформацію про розвиток мови ділових документів та створюють передумови для здійснення системного аналізу структурних типів антропонімів, засвідчених у діловій документації наказного гетьмана Павла Полуботка [2, 100].

Мета статті – виокремити і описати структурні типи антропонімів у документації Павла Полуботка. Зазначена мета зумовлює розв'язання таких завдань: 1) проаналізувати тексти

документів; 2) виокремити структурні типи та описати антропонімні формули ідентифікації осіб у документах наказного гетьмана Павла Полуботка.

Виклад основного матеріалу дослідження. Пам'ятки ділової писемності Павла Полуботка відтворюють особові найменування в єдності різноманітних засобів ідентифікації. У документах представлені антропонімні іменування переважно представників середніх та вищих верств суспільства, хоча засвідчені й антропоніми для ідентифікації представників суспільних низів. Проте помітної диференціації в ідентифікації представників різних верств суспільства не було.

Дотримуючись покомпонентного принципу класифікації антропонімів, особові назви поділено на власне антропонімні та антропонімно-апелятивні найменування.

Особи чоловічої статі ідентифікуються за допомогою різних способів і засобів. Велика варіантність іменувань на позначення однієї особи у документах підтверджує факт перенесення на папір розмовно-побутового мовлення, де функціонували різні способи і засоби ідентифікації особи.

Мовний матеріал давніх писемних пам'яток не завжди дозволяє чітко визначити межу між іменем і прізвищевою назвою, іменем і прізвищем, прізвищевою назвою та іменем по батькові, прізвищевою назвою і прізвищем.

За допомогою однолексемного власне антропонімного найменування «ім'я» у досліджуваних пам'ятках ідентифікуються різні верстви населення: «Іваномъ» (1, 144), «Каленикъ да Никита» (1, 142), «Николаемъ» (1, 141), «Семена» (1, 133), «Денись» (1, 258), «Несторцю» (1, 352).

Із однолексемних способів ідентифікації особи у документах тип антропонімного найменування «прізвищева назва» є найуживанішим: «Скоропадского, Тарновского» (1, 259), «Шендюку» (1, 268), «Черняка» (1, 274), «Карпенка» (1, 258), «Гребянка» (1, 128), «Кубракъ» (1, 131), «Роговченко, Самсоненко» (1, 139), «Миклашевскій» (1, 140), «Яременко» (1, 145), «Шоху» (1, 143).

На позначення прізвищевих найменувань мовознавці пропонують використовувати такі терміни: родові назви, спадкові родові назви, родові найменування, допрізвищеві утворення, допрізвищеві назви, прізвищеві назви, прізвищні назви, спадкові прізвищеві назви.

Дволексемні найменування найбільш традиційний спосіб визначення особи. Двочленні власне антропонімні найменування абсолютно переважають над усіма іншими способами ідентифікації [3, 511]. Серед цієї групи найменувань найпоширенішою є «ім'я + прізвищева назва», наприклад: «Павель Полуботокъ» (1, 380), «Сидору Томилину и Панкрату Рюмину» (1, 86), «Василию Мовчану» (1, 84), «Іванъ Чарнишь» (1, 74), «Василий Жураковский, Андрей Марковичъ» (1, 74), «Стефан Ситенский» (1, 143), «Опанаса Любачевского, Івана Кургана, Федора Навроцкого, Василя Копитоненка,

Івана Луценка, Тимоша Косого, Павла Лисого, Васку Великого» (1, 325), «Василя Коляду, Якіма Бедного» (1, 389). Характерною особливістю дволексемної антропонімної формули «ім'я + прізвищева назва» є співвідношення між компонентами: на першому місці – ім'я, на другому – прізвищева назва.

Антропонімну формулу «прізвищева назва + ім'я» розглядають як варіант наведеної вище, тільки з інверсійним порядком розташування її складників. Кількість уживань таких антропонімів незначна: «Мартось Василій» (1, 162).

За допомогою антропонімної формули «ім'я + ім'я по батькові» ідентифікуються переважно представники російської народності. Р. Осташ вказує, що «окремі суфікси виконували виразні функції соціального розрізнення людей. Наприклад, суфікси -ович / -евич, -ич у назвах по батькові служили для звеличення, іменуватися ними можна було представникам соціальних прошарків тільки з дозволу царя» [3, 511]. Проте з другої половини XVII ст. антропонімна формула «ім'я + ім'я по батькові» завдяки канцелярській діяльності представників російської народності починає активніше використовуватися і в українському середовищі для ідентифікації представників середньої і вищої верств [1]: «Феодора Алексєвевича» (1, 389), «Семень Савичъ» (1, 74), «Трохим Афанасовичъ» (1, 280), «Якіма Федоровича, Михаїла Андреевича» (1, 162), «Василя Евфимовича» (1, 258), «Семень Гарасимовичъ» (1, 130), «Данило Софоновичъ, Василий Павловичъ» (1, 135).

Появу та поширення в ділових документах двоі більше лексемних іменувань можна пояснити намаганням особи, яка комусь щось дарує, позичає, передає у спадок тощо, не лише станово, а й антропонімно-ідентифікаційно наблизити чи прирівняти себе до осіб тієї держави, до складу якої входила на той час частина українських земель, а не фактом функціонування в народнорозмовному мовленні цих типів іменувань [1].

Трилексемні власне антропонімні найменування використовувалися переважно для ідентифікації представників російської народності. Найпоширенішим був структурний тип, коли на першому місці йшло особове ім'я, на другому – патронімічне утворення на -овичъ, -евичъ, -ичъ, на третьому – прізвищева назва. Невластивість такої антропонімної формули для представників української народності зумовлена тим, що їх землі тривалий час входили до складу Польщі, де функціонувала дволексемна антропонімна система. Проте на початку XVIII ст. антропонімна формула «ім'я + ім'я по батькові + прізвищева назва» починає поширюватися і в українському суспільстві: «Левона Кондратовича Мохнача, Івана Корневича Лавниченка, Лукьяна и Івана Степановичовъ Пищиковъ» (1, 380), «Василю Яковлевича Новослцова» (1, 109), «Гаврилу Василичевича Арендаренковъ» (1, 135), «Павель Степановичъ Гутникъ» (1, 148), «Стефаномъ Лукичемъ Веляминовимъ» (1, 151), «Павла Івановича Ягужинского» (1, 134). Перехід української

антропонімосистеми із дволексемної у трилексемну пояснюється орієнтацією на стандарти іменування соціальної еліти та діяльністю писарів.

Антропонімна формула «ім'я + прізвищева назва + прізвищева назва» чітко окреслювала належності особи до певного роду, його генеалогічної лінії: «Івану Чумаку Гутнику» (1, 148). Родова особова назва в антропонімній формулі стояла на другому місці, а назва родового чи генеалогічного відгалуження – на третьому.

Антропонімійно-апелятивні іменування ідентифікують особу за допомогою додаткового описового елемента. В їх структурі на першому плані завжди виступає особова назва (в більшості випадків – власне ім'я і лише спорадично – прізвищева назва), яку доповнює апелятивний компонент [4, 141].

Серед антропонімійно-апелятивних іменувань виділяють такі, в яких апелятивний компонент вказує на: а) спорідненість, б) місце, звідки походить носій цього іменування. У документах Павла Полуботка такі способи ідентифікації особи вказують на відношення однієї особи до іншої переважно по лінії родинних зв'язків чи свояцтва [3, 510]. Описовий елемент іменувань цього виду містить інформацію про особу як про чийогось батька, брата, зятя, сина, свояка тощо, наприклад: «Авраамъ, Гриценковъ синъ» (1, 167), «Федора и Демяна Червяковъ и братовъихъ Василя и Левона» (1, 380).

Незначна кількість жіночих найменувань у документах пояснюється тим, що становище жінки було нерівноправним, залежним, через що вона як юридичний суб'єкт ідентифікувалася нечасто.

Серед однолексемних жіночих власне антропонімійних іменувань незначною кількістю вживань представлений тип «андронім», наприклад: «пань Карп'чиной» (1, 151), «паньї Скоропадской» (1, 289), «Злотниковой» (1, 117), «паней Черняковой» (1, 325). Андроніми – назви жінок за чоловіком. Однак до цієї групи відносять не тільки жіночі найменування, утворені від імені, прізвища (прізвищевої назви), прізвиська чоловіка, а й утворені і від будь-якого антропонімного компонента особи чоловічої статі, що перебуває в родинних стосунках з іменованою жінкою. Це зумовлено відсутністю звичаю іменувати жінку за родинною назвою як юридично незалежну особу [1].

Серед дволексемних жіночих найменувань використовуються такі антропонімні формули: «ім'я + андронім» («Семенисъ Цалой» (1, 135), «Параскевія Заруцкая» (1, 260)), «андронім+андронім» («паней Максимовой Борозниной» (1, 350)); трилексемних – «ім'я + ім'я по батькові + андронім» («Уляна Кандибовна Карп'ччина» (1, 151), «Іванисъ Десятинниковъ Суденковой» (1, 135)), «ім'я + андронім + андронім» («Анна Григорієва Злотникова», «пань Ірина Іванова Чернякова» (1, 324), «пань Екатерина Максимова Борознина» (1, 350)).

Імена по батькові, які використовуються для найменування жінок, утворюються за допомогою суфіксального способу творення і свідчать про поширення в народнорозмовній мові форм з -овн-а, -евн-а.

Поширення таких формул зумовлене тим, що іменовані жінки належали до соціальної верхівки, а також відсутністю звичаю іменувати жінку за родинною назвою.

Антропонімійно-апелятивні найменування жінок містять інформацію про родинні стосунки (жінка, мати, сестра, дочка когось) і будуються за моделлю «апелятив + присвійний прикметник від імені чи прізвищевої назви чоловіка, батька (або апелятив у постпозиції)»: «Своячина Трохинова, Настя Романиха Гуляницкая» (1, 280). Особова назва є ядром антропонімійно-апелятивного найменування, апелятивний опис перебуває на периферії.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, жіночий антропонімікон, засвідчений у документах Павла Полуботка, є значно обмеженим за чоловічим як кількісно, так і варіантно. Серед чоловічих власне антропонімійних іменувань переважають дволексемні з антропонімоформулою «ім'я + прізвищева назва». На периферії знаходяться одно- та трилексемні антропоніми та антропонімно-апелятивні найменування. Жіночі іменування у документах Павла Полуботка доволі нечисельні, тому домінантні антропонімоформули не виокремлюємо.

Перспективність подальших досліджень полягає у необхідності виявлення специфіки регіональних явищ у давній українській антропонімії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Денисюк В. В. Антропоніми в українській історіографічній традиції другої половини XVII – XVIII ст.: монографія. Київ: Міленіум, 2006. 203 с.
2. Медвідь Н. С. Основні аспекти дослідження мови ділових документів XVII – XVIII ст. Наукові записки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя. Серія «Філологічні науки». Ніжин, 2013. С. 98–104.
3. Осташ Р. І. Ідентифікація особи в Реєстрі. Реєстр Війська Запорозького 1649 року / підгот. до друку О. В. Тодійчук (гол. упоряд.) та ін. Київ: Наукова думка, 1995.
4. Худаш М. Л. До питання класифікації українських прізвищевих назв XIV–XVIII ст. З історії української лексикології. Київ: Наукова думка, 1980. С. 96–160.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Універсали українських гетьманів: матеріали до українського дипломатарію. Універсали Павла Полуботка (1722–1723) / упоряд. В. Ринсевич. Київ: НТШ, 2008. 721 с.